

ції фінансового стану як страховиків, так і страхувальників. Однак його (ринку) розвиток повинен носити системний, організований та керований державою процес, який гарантуватиме як страховикам, так і страхувальникам вільний доступ до ринкового середовища та цивілізований механізм розв'язання проблем функціонування страхових правовідносин.

Список літератури: 1. Залетов А. Н. Страхование в Украине / Под ред. О. А. Слюсаренко. – К.: BeeZone, 2002. – 452 с. 2. Філонюк О. Ми є активними учасниками процесів, які проходять на світових ринках страхування. – Юридична газета, 18 листопада 2004 року. 3. Барановський О. Великі проблеми маленького ринку // Дзеркало тижня. – 9 серпня 2003 року. – С.10. 4. Фурман В. М. Страхування: теоретичні засади та стратегія розвитку: Монографія. – К.: КНЕУ, 2005. – 296 с. 5. Личное страхование в России. – М., 2001. – 218 с. 6. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку страхового ринку України до 2010 року» від 23 серпня 2005 р. № 369-р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 101. – Ст. 2127.

Надійшла до редакції 13.08.08

І. І. Зазуляк

ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ ЯК ЙОГО ІСТОТНА УМОВА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Предмет договору становить значний науковий і практичний інтерес, оскільки це єдина істотна умова, щодо якої сторони мають дійти згоди при укладенні будь-якого договору, адже неналежна домовленість щодо предмета договору може призвести до його недійсності. Інші істотні умови є специфічними для різних видів договорів.

Слід зауважити, що в науці цивільного права немає системних узагальнюючих досліджень, які розглядали б предмет договору з теоретичних позицій. Учені передусім приділяють увагу предмету окремих договорів: купівлі продажу житла (Є. О. Мічурін) [1, с. 179], на виконання підрядних робіт (І. І. Банасевич) [2], оренди транспортних засобів (Е. В. Вакулович) [3] тощо. Що ними вивчаються на спеціальному рівні.

Мета цієї статті – сформувані загальні підходи до формування предмета договору як його істотної умови. Завдання, що допоможуть досягненню цієї мети, такі: проаналізувати праці попередників щодо предмета договору як його істотної умови, дослідити сучасний розвиток законодавства стосовно цього питання узагальнити наукові підходи, що існують на сьогодні.

Досі в науці не склалися єдиної думки щодо предмета договору, очевидно, через багатогранність самого поняття «договір», що зазначали ще О. С. Іюффе [4, с. 26] та В. П. Мозолін [5, с. 168]: договір може розглядатися як правочин, як зобов'язання, як юридичний документ і як комплексне поняття.

Сьогодні під предметом договору дослідники розуміють: 1) дії сторін; 2) саме матеріальне благо; з приводу якого укладається договір; дії та матеріальне благо в комплексі.

Найбільш поширеною є думка про те, що предметом договору є однозначно як дії, так і матеріальне благо. Наприклад, В. І. Гавзе говорив про подвійність предмета договору. Він зазначав, що для всіх видів договорів істотним є предмет договору, тобто по-перше, та дія, яку має згідно з договором здійснити боржник (роботи, що підлягають виконанню за договором підяду, послуги за договором доручення тощо), і, по-друге, той об'єкт, на який ця дія спрямована: річ, яку продавець має передати у власність покупця; будівля, яку згідно з проектом має побудувати підрядник для замовника; квартира, яку наймодавець має передати наймачу [6, с. 26]. Такої ж точки зору дотримується М. Х. Хутиз. Він вважає, що предметом договору може бути і дія, і річ (як матеріальний об'єкт зовнішнього світу) [7, с. 103–105]. На нашу думку, така позиція надто широка для визначення істотних умов договору, які узгоджуються саме на момент укладення договірної правочину, коли зобов'язання ще не виникло, тому що, згідно зі ст. 509 ЦК України, зобов'язання виникають із правочину, а не навпаки.

У французькому праві під предметом договору розуміють передусім зобов'язання, що породжується договором. Якщо ж договір породжує декілька зобов'язань, то він матиме стільки ж різних предметів, скільки й зобов'язань [8, с. 97]. Такого підходу дотримується й дехто з російських правознавців. Наприклад, є погляд, згідно з яким договори як правочин, не відрізняючись від інших юридичних фактів, не мають змісту. Зміст мають лише договірні правовідносини, що виникають через цей правочин [9, с. 116]. Отже, тут предмет становить не благо, що передається за договором, а дії, спрямовані на перехід цього блага від боржника до кредитора. Однак через такий підхід важко з'ясувати сутність деяких договорів: зокрема, так званий «речовий договір» – договір, що не породжує зобов'язання (ним є, наприклад, реальний договір дарування) [10, с. 111]. О. С. Юффе і Ю. К. Толстой відзначали, що реальний договір дарування не породжує ніяких зобов'язальних відносин; його іноді іменують «речовим договором», оскільки він укладається для перенесення права власності від дарувальника від обдаровуваного [11, с. 393–394].

На відміну від французької доктрини, в українському правознавстві більш поширеним є підхід, за яким предмет договору визначається з огляду на інтереси сторін, що породжує відповідну домовленість у правочині щодо певного майна, роботи чи послуги. Відповідно до цього договірні умови, зокрема, умови про предмет договору становлять зміст його як правочину, а обов'язки сторін – зміст дого-

вірного зобов'язання. Такий підхід підтверджується сьогодні спеціальними цивілістичними дослідженнями в договірному праві.

Так, А. Г. Брунь зазначає, що предметом договору оренди ділянки сільськогосподарського призначення є конкретна, відмежована від інших, земельна ділянка, яка має певний розмір та місцезнаходження [12, с. 8]. Отже, бачимо, що тут предметом договору цілком слушно називається майно, а не дія з його передання.

У договорах із надання послуг [14, с. 38] О. В. Полтавський розуміє під предметом договору морського агентування надання послуг морського агентування [13, с. 5]. В. В. Вітрянський акцентує увагу на тому, що предмет договору комісії становлять самі дії з укладення правочинів із третіми особами, а мета такого договору зводиться до забезпечення опосередкованого представництва комітента в цих правочинах. Предметом договору є самі дії, а не їх результат [14, с. 38]. Є. О. Харитонов пише, що предметом договорів підряду є індивідуалізований результат праці підрядника, який набуває тієї чи іншої матеріалізованої форми, оскільки робота виконується з матеріалів сторін і здається у вигляді, придатному для оцінення [15, с. 544]. Отже, посилання на результат робіт як предмет договору тут є очевидним.

Погляд М. І. Брагінського можна назвати узагальнюючим стосовно цього питання. Науковець дуже доречно зазначає, що в більшості випадків предметом договору є майно, яке одна сторона зобов'язується передати іншій стороні (наприклад, товар у договорі купівлі-продажу). Предметом договору можуть бути також майнові права (наприклад, предметом договору про заставу може бути право оренди якого-небудь майна); роботи (у договорі підряду); послуги (в договорі перевезення); виключні права (у авторських договорах) тощо [16, с. 240]. Слід зазначити, що предмет договору є системоутворюючим чинником: видова класифікація договорів за правовою метою (договори щодо передання майна чи майнових прав; виконання робіт; надання послуг; договори про спільну діяльність) передбачає, що сторони мають домовитися щодо предмета договору – певного майна чи майнових прав, які мають перейти за договором від боржника до кредитора; визначених договором робіт; надання послуг; спільної діяльності.

Закон називає предмет істотною умовою будь-якого договору. Це й природно, адже сторони завжди мають розуміти, про що саме вони домовляються. Як слушно зазначає Є. О. Суханов, обумовлення предмета договору індивідуалізує предмет виконання, а нерідко зумовлює й характер самого договору. Якщо в договорі немає чітких вказівок на предмет, виконання умов цього договору стає неможливим, він, по суті, втрачає сенс і тому має вважатися неукладеним [17, с. 234].

О. А. Пушкін знаходить найбільш загальний підхід до зумовленості істотних умов правовою природою того чи іншого договору. Він слушно зазначає, що зміст кожного конкретного договору визначається тими майновими відносинами, які опосередковуються договором [18, с. 363]. Зрозуміло, що ці майнові відносини мають бути обумовлені цивільно-правовому договору. Така домовленість сторін є природною, оскільки вона формує договір і сприяє наповненню його змісту.

Слід розрізняти загальні вимоги, що висувуються до предмета договору як об'єкта цивільного права, і ті, що є властивими для певних видів договорів. Перші визначають належність предмета договору до цивільного права й становлять загальні риси, притаманні будь-якому з договорів, наприклад, відповідність предмета договору закону, що унеможливає надання за договором речей, виключених із цивільного обороту. Що стосується других (договорів певного виду), то істотні умови встановлюються спеціальним законодавством.

Встановлені в Цивільному кодексі (далі – ЦК) України вимоги щодо предмета окремих видів договорів (наприклад, купівлі-продажу) в цілому узгоджуються із загальними нормами цивільного законодавства. Так, ст. 656 ЦК України визначає предмет договору купівлі-продажу як товар, що є у продавця на момент укладення договору або буде створений (придбаний, набутий) продавцем у майбутньому. Це загальне уявлення про предмет договору купівлі-продажу конкретизується стосовно окремих видів договору купівлі-продажу. Наприклад, якщо йдеться про купівлю-продаж житла, то в ЦК України розкривається його поняття (ст. 379 ЦК України) та навіть різновиди (ст. 380–382 ЦК України), що дозволяє визначити предмет окремих договорів купівлі-продажу. Така структура є виправданою та виваженою, цілком дозволяючи сторонам уявити загальні вимоги до предмета договорів, що регламентовані в ЦК України, та визначити предмет у таких договорах, про укладення яких сторони домовляються.

Предмет договору лізингу визначений у оже ст. 807 ЦК України. По-перше, річ має бути не споживаною (що зумовлюється видовою специфікою орендних договорів, які регулюються гл. 58 ЦК України). По-друге, річ має бути віднесена до основних фондів (що виключає дрібноцінні речі та речі, що швидко зношуються). По-третє, предметом договору лізингу не можуть бути земельні ділянки та інші природні об'єкти, а також інші речі, встановлені законом.

Предметом договору комерційної концесії за ст. 1116 ЦК України є право на використання об'єктів права інтелектуальної власності (торговельних марок, промислових зразків, винаходів, творів, комерційних таємниць тощо), комерційного досвіду та ділової репутації. Договір комерційної концесії може передбачати вико-

ристання предмета договору із зазначенням використання щодо певної сфери цивільного обороту або без нього. Звичайно, визначення торговельних марок, промислових зразків, винаходів, творів, комерційних таємниць у таких договорах є обов'язковим. Так, при укладенні ліцензійного договору про передачу прав на використання знака для товарів і послуг сторони не лише домовляються щодо надання виключної чи невиключної ліцензії на використання відповідного знака, а й наводять у додатках, що є невід'ємною частиною такого договору, зображення знака для товарів і послуг (згідно з відповідним свідоцтвом) і техніко-якісні показники товарів та послуг, для позначення яких надається ліцензія на використання знака [19, с. 46–51]. Все це допомагає належним чином обумовити предмет договору та з'ясувати можливості використання відповідних прав і навіть стандартів такого використання.

Слід зазначити, що іноді предмет окремих договорів є багатоаспектним і сторони мають обрати той чи інший варіант окремого договору, визначений законом. Так, ст. 980 ЦК України, пропонує три різних предмети договорів страхування, називаючи предметом такого договору майнові інтереси, які не суперечать закону і пов'язані з: 1) життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням (особисте страхування); 2) володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування); 3) відшкодуванням шкоди, завданої страхувальником (страхування відповідальності). Таким чином, іноді предмет договору визначає різновид того чи іншого договору. До речі, з прийняттям Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Цивільного кодексу України» від 27 квітня 2007 р. Закон України «Про страхування» приведено у відповідність до ЦК України і предметом договору страхування визначено майнові інтереси, що не суперечать закону.

Аналіз чинного законодавства та досліджень у галузі цивільного права дозволяє зробити висновки:

1) законодавство України вміщує загальні вимоги щодо предмета договору, визначаючи предмет окремих видів договорів у спеціальних нормах договірної права, причому законодавець може вказувати на те, що може і що не може бути предметом окремих договорів;

2) безпосередньо предмет договору визначається сторонами й індивідуалізується в окремих видах договорів залежно від домовленості сторін. Така домовленість має враховувати імперативні норми закону і вимоги щодо предмету окремих видів договорів.

Список літератури: 1. Мічурін Є. О. Правочини з житлом. Вид.3-є, перероб. та доп. – Х.: Юрсвіт, 2007. 2. Банасевич І. І. Договори на виконання підрядних робіт за державним замовленням. Автореф. дис... канд. юрад. наук. 12.00.03. – К., 2007. 3. Вакулович Е. В. Договір оренди транспортних засобів. Автореф. дис... канд. юр. наук. 12.00.03. – Х.,

2002. 4. Иоффе О. С. Обязательственное право. – М.: Госюриздат, 1975. 5. Мозолин В. П., Франсворт Е. А. Договорное право СССР и США. – М.: Наука, 1988. 6. Гавзе В. И. Обязательственное право (общие положения). – Минск: Изд-во БГУ им. В. И. Ленина, 1968. 7. Хутыз М.Х. Римское частное право. – М.: Былина, 1995. 8. Годэме Е. Общая теория обязательств. – М.: Юрид. лит., 1948. 9. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: Общие положения. – М.: Статут, 1997. 10. Мичурин Е. А. Договоры с жильем: Монография. – Х.: ХЮИ, 2001. 11. Советское гражданское право. Том 1 / Под ред. О. С.Иоффе, Ю. К.Толстого. – Л.: Изд. ЛГУ, 1971. 12. Брунь А. Г. Договір оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Х: НУВС, 2003. 13. Полтавський О. В. Договір морського агентування: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Х: НУВС, 2004. 14. Витрянский В. В. Договор транспортной экспедиции. – М.: Статут, 2003. 15. Цивільний кодекс України: Коментар / За ред. О. С. Харитонов, О. М. Калітенко – Одеса: Юридична література, 2003. 16. Актуальные вопросы гражданского права / Под ред. М. И. Брагинского; Исследовательский центр частного права. Российская школа частного права. – М.: Статут, 1998. 17. Гражданское право: В 2 т., Т. II, полут. 1: Учебник / Отв. ред. проф. Е. А. Суханов. – М.: Издательство БЕК, 2000. 18. Гражданское право Украины. В 2-х ч. Ч. 1. / Под ред. А. А.Пушкина, В. М.Самойленко. – Х.: Основа, 1996. 19. Вестник Высшего Арбитражного Суда РФ. – 1996. – № 3. 20. Закон України «Про страхування»// ВВР України (ВВР). – 2002. – №7. – Ст. 50.

Надійшла до редколегії 15.08.08